

SZEMLE

Finnugor nyelvészeti-nyelvpolitikai kiadványok

1. A finnugor nyelvű népek – történelmi útjukból s mai helyzetükből következően – változatos lehetőséget kínálnak nyelvészeti-nyelvpolitikai vizsgálatokra. A nyelvcsaládnak régi írásbeliségű (magyar), magas színvonalon standardizált (magyar, finn, észt), önálló államiságú (az említett három); nagyobb, kisebb és elenyésző lélekszámú; a nemzeté váláson átment és azt el sem ért, kihalt, a kihalás küszöbére lépett és etnolingvisztikai vitalitását különböző fokon (még) tartó tagja egyaránt van. A két- és többnyelvűség jelenségeire, a nyelvi kapcsolatok jellegére és intenzitására, a nyelvi jogi lehetőségekre, a nyelvi visszaszorulásra, a nyelvi tervezés (állapot- és helyzettervezés) különböző kísérleteire, megoldásaira bőven találunk kutathatókat. Nyelvészeti, ökolingvisztikai, nyelvpolitikai észrevételekkel, megjegyzésekkel találkozunk persze korábbi finnugor közleményekben is, ugránszerűen azonban csak a Szovjetunió és a szovjet blokk felbomlása után nőtt, nöhetett meg a nyelvpolitikát így vagy úgy érintő közlések száma. A politikai változások és a nyelvi kisebbségek felé forduló nemzetközi figyelem, nemkülönben finnugor nyelvészek egy részének ügybuzgalma meghozta gyümölcsét a finnugristikában is: a szociolingvisztika ezen ága diadalmasan bevonult a finnugor nyelvtudományba. Ezt igazolják a röviden bemutatandó kötetek is.

2. HOLGER FISCHER ed., *The National Awakening of Endangered Uralic Peoples*. (Institut für Finnougristik/Uralistik der Universität Hamburg, 2004. 246 lap.) – Az Európai Unió Szókratész-programja támogatásával 2003-ban Hamburgban volt egy konferencia a fenti címmel. Kutatók és hallgatók (Bécs, Debrecen, Hamburg, Jyväskylä, Padova, Párizs, Tartu) vizsgáltak két fő kérdéskört: a nyelvek kihalását és a nemzeti ébredést (beleértve a nyelvi revitalizációs törekvéseket is), különös tekintettel a veszélyeztetett finnugor nyelvekre. A kötet 29 tanulmányt foglal magában: 25 angol, 4 német nyelvű. Általános kérdésekkel 5 szerző foglalkozik, lapp témájú 6, obi-ugor 3, permi 4, finnugor 4, volgai 5, magyar 2 olvasható. A Szibériában beszélt uráli nyelvek (nyelvjárások) veszélyeztetettségi foka szerinti táblázat, a kisebb uráli népek lélekszámát mutató táblázat és a nyelvi veszélyeztetettséggel foglalkozó alapművek válogatott bibliográfiája zárja a kötetet. Ebből is az derül ki, hogy a magyar legközelebbi nyelvrokonai igen rossz helyzetben vannak: kihalt a déli manysi, valószínűleg kihalt a nyugati manysi és a déli hanti, s közel áll a kihaláshoz a keleti manysi, súlyosan veszélyeztetett az északi manysi és a keleti hanti

(239). Példás tudományközi megközelítés jellemzi a kötetet, ugyanis nemcsak nyelvészeti, hanem történeti, szociológiai, etnológiai, politikai, kultúratudományi szempontokat is érvenyesítenek vizsgálataikban a szerzők. A kérdéskör iránt érdeklődők figyelmére joggal tart igényt a kötet.

3. PUSZTAY JÁNOS, *Nyelvvel hal a nemzet*. (Teleki László Alapítvány, Bp., 2006. 317 lap.) – A szerző részletesebben nyolc oroszországi finnugor nyelvvel és néppel foglalkozik (karjalai, vepsze, mordvin, mari, komi, udmurt, hanti, manysi) nyelvészeti, ökolingvisztikai megközelítésben. Megvallott célja, hogy olvasóit rádöbbsentse azon folyamatok következményeire, amelyek a szóban forgó népek körében zajlanak. A könyv felhívó erejű címe utalás arra a tényre, hogy mindegyik szóban forgó nyelv közvetlen veszélyben van. A nyelvcsere küszöbére érkezett több is, s nincs egyetlen olyan nyelvpolitikai kritérium sem egyik nyelvközösség esetében sem, amely teljesen megnyugtató volna a szóban forgó nyelvek jövője szempontjából. Számos statisztika, táblázat, hivatalos adat, idézet olvasható a kötetben, melynek szerzője a rendelkezésére álló nagy anyagot meghatározott, a szakirodalomban szokásos s a nyelvek sorsát meghatározó kritériumok szerint közli és elemzi. Szól tehát például a népesség számának alakulásáról („Úton a megsemmisülés felé: a demográfiai helyzet”; 43), az anyanyelvvel kapcsolatos attitűdökről („a városba költöző fiatalág nem hisz saját nyelvű kultúrájának fejlesztési lehetőségeiben”; 72), az anyanyelvi és a nemzetudat hiányosságairól, az orosz nyelv nyomasztó fölényéről (korábban meg kellett tanítani a finnugorokat oroszul, ma arra kell megtanítani őket, hogyan tartsák meg anyanyelvüket; az udmurtokra vonatkozóan l. 251), a nyelvi tervezés kilátásairól, stb. Olyan kérdésekről tehát, amelyek jól ismertek a szociolingvisztikában (a kisebbségi nyelvi, a kétnyelvűséggel összefüggő, a nyelvpolitikai célzatú kutatásokban). PUSZTAY könyve hiánypótló, a be nem avatottak számára is kijózanító, tehát fontos és üdvözlendő vállalkozás. Érdemes a tanulmányozásra nem csak finnugor érdeklődésűeknek, hiszen általános nyelvpolitikai szempontokból vizsgálódik, s mert világosan kitetszik az adatokból egyebek mellett az is, hogy a *laissez faire* nyelvpolitika a szóban forgó (és hozzájuk hasonló helyzetű) nyelvek halálra ítéletét jelentené. (Vö.: „A szupranacionális nyelvpolitikai folyamatokat leginkább a piaci erők szabályozzák, s ezek általában megerősítik a nyelvi hierarchiákat. A *laissez faire* nyelvpolitika az angoltól eltekintve minden más nyelv számára jelentős kockázattal járhat”; KONTRA: *Alkalmazott nyelvtudomány* 2006/1–2: 183.) A nemzetközi szociolingvisztikai irodalomban gyakori, részletes és célzott nyelvészeti, ökolingvisztikai irodalomban gyakori, részletes és célzott nyelvészeti, ökolingvisztikai fölmérések a kis finnugor népek vonatkozásában csak részben álltak a szerző rendelkezésére, várható azonban, hogy az efféle kiadványok hatására is lendületet vesz a kis finnugor népek nyelvészeti, ökolingvisztikai helyzetének még részletesebb föltérképezése, a pontosabb diagnózis felállítása – a hatékony terápia kialakításának reményében is. Hasonló kérdésekkel a magyar nyelv kisebbségi változatainak a vizsgálatában, illetőleg a hazai kisebbségi nyelvhasználattal összefüggésben is találkozhatunk, e témakörben jelentek meg fontos könyvek is az egyes tanulmányok mellett. Nem ártott volna, ha néhány tudomásul vétetett volna (a magyar szociolingvisták közül egyedül SZÉPE GYÖRGY neve szerepel két angol nyelvű tanulmánnyal).

PUSZTAY egy általa szervezett s tematikailag idetartozó szombathelyi konferencia előadásainak egy részét is közzétette (*A magyar mint veszélyeztetett nyelv? Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai* 12. Savariae, 2007. 289), s ennek bevezetőjében írja: „a magyar még

nem közvetlenül veszélyeztetett nyelv, de már mutatkoznak jelek, amelyek kedvezőtlen folyamatokra utalnak. Ezek a jelek még idejekorán figyelmeztetnek a cselekvés szükségességére” (i. m. 11). Nos: 1. A magyar nyelvet Magyarországon k ö z v e t l e n veszély valóban nem fenyegeti (l. SZÉPE is: i. m. 24). De csak Magyarországon nem. S ez egy olyan nyelvközösség esetében, amelynek több, mint negyede nem az anyaországban él, fontos tény. 2. Valóban mutatkoznak jelek (az anyanyelvű tudományművelés, a szaknyelvi-terminológiai fejlesztések, az anyanyelvi öntudat, a magyar nyelv presztízse) területén, amelyeket érdemes komolyan venni, s belőlük a megfelelő következtetéseket levonni (l. például PÉNTÉK, A nyelv ritkuló légköre. Kolozsvár, 2001.; Magyar Nyelv 1998: 43–9; Hitel 2007/7: 91–8). E kiadványból BALÁZS GÉZA, SZÉPE GYÖRGY és VÖRÖS FERENC tanulmánya mellett – a címben megjelölt témakör szempontjából – általános jellege miatt emelem ki az észt M. RANNUT „Posztmodern nyelvi környezet és biztonság” című tanulmányát (193–214): a szerző a társadalmi modernizációt, a nemzeté válást és a nyelvi helyzet módosulását szinoptikus módon tekinti át, s szól a mai társadalmaknak a többnyelvűségből következő gondjairól, az etnolingvisztikai konfliktusok megoldásának lehetőségeiről, a nyelvvel való tudatos törődés, „a nyelvi társadalom komplex tervezése és irányítása” (212) fontosságáról.

4. ROGIER BLOKLAND – CORNELIUS HASSELBLATT ed., Language and Identity in the Finno-Ugric World. (Studia Fenno-Ugrica Groningana 4. Shaker Publishing, Maastricht, 2007. 301 lap.) 2006-ban nemzetközi szimpózium volt a groningeni egyetemen a fenti címmel, s az ott elhangzott 33 előadásból 25-nek a szövegét tartalmazza a kötet (16 angol, 9 német nyelvű). A téma, tudniillik a nyelv és az identitás összefüggésének finnugor szempontú időszerűsége aligha szorul magyarázatra. Színvonalas, informatív előadásokat, illetve tanulmányokat olvashatunk szinte kivétel nélkül. Az alaphelyzetet CSÚCS SÁNDOR jól jellemzi: az oroszországi finnugor népek és nyelvek ördögi kör fogságában vannak. Hiszen a demográfiai fogyás, az asszimiláció mellett továbbra is csak családi nyelvként használják anyanyelvüket, ezért e nyelvek alacsony használati értékűek és presztízstűek. S mert alacsony presztízstűek, nem is használják őket, annál inkább a nagy tekintélyű orosz, amely minden szempontból megfelelő kommunikációs eszköz (25). Így jutunk oda, hogy az anyanyelv az orosznyelv-domináns kétnyelvűség egyre inkább visszaszoruló tagja. Vissza-visszatérő téma több tanulmányban is, milyen kritériumai vannak egy nyelv kihalásának, s hol tart e folyamat (beszédes kérdőjeles címmel például: „In Mansi – today?”: 7 kk.). CSÚCS idézetekkel igazolja, hogy az a veszély fenyegeti a hantikat, manysikat, nyenyeceket, szelkupokat (autonóm körzetekben élnek), hogy élő közösségekből egzotikus turistaattrakcióvá válnak. Véggkövetkeztése szerint – amely egybevág a többi szerző véleményével – nem tudjuk, lesznek-e a XXI. század végén finnugor népek Oroszországban. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ölbe tett kézzel ülünk, mert van még egy kis lehetőség, ha nem maradunk tétlenek. Több tanulmány tárgya a nyelvi identitás; közülük kiemelem GRÜNTHALÉt, amely a finnugor identitások különbözőségéről és erodálódásáról szól; CZIBERE MÁRIÁÉt, aki nemzetközi összehasonlításban (magyarországi és szlovákiai magyarok és németországi németek) vizsgálja többoldalúan is, hogy milyen szerepet játszik a nyelv az identitásban; valamint ONINÁÉt, aki a hantik identitásáról ad alapos áttekintést. HASSELBLATT a nyelvek nyelvész- és szociológiai osztályozásához és az etnofuturizmushoz fűzött észrevételei igen tanulságosak. Több előadás a magyarral foglalkozott. FAZEKAS TIBORC a mai magyar nyelvi és nyelvtudománybeli változásokról ad figyelemre méltó áttekintést (milyen félelmek élnek a magyar

nyelv jövőjét illetően, milyen szakmai vélemények vannak jelen), legfontosabb teendőknek a magyar nyelv szókészleteti korszerűsítését nevezve meg. GERSTNER KÁROLY előadása elsősorban a szótörténet-etimológia, illetőleg a nyelvi mentalitás szempontjából tanulságos. HEGEDŰS ATTILA a XXI. század elejének magyarországi nyelvjárási visszaszorulásáról ad megbízható áttekintést. HONTI LÁSZLÓ „Európai finnugor nyelvek globalizálódása/európai-zálódása?” című (német nyelvű) részletes tanulmányában az igeidők, a magyar számnevek (11-től 19-ig) szerkezetének, az analitikus igeidőknek és a jelzői egyeztetéseknek a vizsgálata alapján arra a következtetésre jut, hogy a finnugor és az indoeurópai nyelvek között e téren mutakozó egyezések és hasonlóságok nem idegen nyelvi hatások eredményei a finnugor nyelvekben, legfőljebb arról van szó, hogy bizonyos esetekben a már meglévő csírák a hasonló jelenséget felmutató idegen nyelv hatására bontakoztak ki. JUHÁSZDEZSŐ XIX. századi magyarországi családnév-változtatásokról szólva (mely témakör érinti a nemzeti karakterológia és identitás kutatását is) egy ELTÉ-s kutatási projektről ad tájékoztatást, amely a ki egyezés utáni időszak névváltoztatásainak komplex feldolgozását ígéri. VOIGT VILMOS szerint a magyar, a finn és az észt nincsenek veszélyben saját országukban, de súlyosan veszélyezteti őket a globalizáció. A legfontosabb időszerű feladatnak azt tartja, hogy a magyar terminológia megfeleljen a mai európai kodifikáció kihívásainak.

KISS JENŐ